

PREDGOVOR

Godine 2008. navršilo se devedeset godina od 1918., prijelomne godine u hrvatskoj povijesti. U jesen te godine završio je Prvi svjetski rat, najveća od svih katastrofa koje su dotad zadesile čovječanstvo. U ratu su sudjelovali, patili i pogibali i brojni Hrvati. U paklu stravičnih sudara srušio se svjetski poredak kakav je dotad postojao. Neke su stare države propale, a nastale su mnoge nove. Stoljetna gospodarska i politička prevlast Europe u svijetu bila je ozbiljno uzdrmana. Iako će snažne europske zemlje još neko vrijeme zadržati znatan utjecaj na svjetska zbivanja, sve se više osjećalo da se moć u svijetu polako prelijeva u SAD – novu velesilu koja će svoju premoć na Zemlji definitivno potvrditi nakon 1945. i još jednoga velikog ratnog krvoprolića, odnosno potkraj 1980-ih i početkom 1990-ih godina, kada je došlo do sloma povijesno neuspjela komunističkog eksperimenta koji je od revolucionarnog prevrata u Rusiji 1917. bio svjetonazorska noćna mora za građanski svijet.

Osim što je žitelje hrvatskih zemalja odveo na strana bojišta, s kojih se mnogi nisu vratili, Prvi svjetski rat suočio ih je i sa sudbonosnim političkim izborom. Pobjeda Austro-Ugarske značila je za njih daljnji ostanak pod višestoljetnom vlašću Beča i Budimpešte, a u slučaju poraza podunavskoga diva prijetila je opasnost od podjele hrvatskih zemalja između ostataka Austro-Ugarske, Srbije i Italije. Ne treba zaboraviti da je Italiji, prema Londonskom ugovoru iz 1915., trebao pripasti znatan dio Dalmacije s Istrom i većinom otoka, a Srbija se po nacrtu britanskog ministra vanjskih poslova Edwarda Greyja trebala proširiti na ostatak Dalmacije i cijelu Slavoniju sa Srijemom koji je tada bio u Hrvatskoj. Zapadne sile nisu namjeravale uništiti Austro-Ugarsku nego je primorati na teritorijalne ustupke, uglavnom na štetu Hrvatske i Hrvata. Američki je predsjednik Wilson još početkom 1918. zagovarao staru monarhiju, čijim je narodima, uključujući i Hrvate, trebalo dati samo veći stupanj autonomije, a nikako neovisnost. Tek pred kraj rata, kad se monarhija urušavala sama od sebe, velesile su se pomirile s njezinim nestankom. Tada je nastala prva jugoslavenska država s kojom su Hrvati izašli iz višestoljetnog konteksta srednjoeuropskoga ruba i preko »pijane novembarske noći«, kako se izrazio Miroslav Krleža, ušli izravno u »balkansku krčmu«.

Tijekom sljedećih sedamdesetak godina na hrvatsku je sudbinu presudno utjecao jugoslavenski okvir, najprije u kraljevskoj a potom i u socijalističkoj varijanti, ali on nije zaustavio niti prekinuo prirodan proces hrvatske nacionalne emancipacije. Štoviše, taj je proces zbog mnogih neprirodnosti nove zajednice postupno samo

dobio na intenzitetu tako da je rađanje samostalne Hrvatske u Domovinskom ratu po mnogo čemu rezultat okolnosti koje su se strukturirale desetljećima prije toga. Gledajući iz suvremene hrvatske perspektive, jugoslavensko je rješenje bilo loše, ali treba znati da se 1918. moglo dogoditi i nešto gore: moglo je doći do podjele hrvatskih zemalja kao što je potkraj 18. stoljeća bila podijeljena Poljska ili kao što su npr. još dan-danas podijeljeni Kurdi. Takav je ishod lako mogao biti *finis Croatiae* (kraj Hrvatske) i *finis Croatorum* (kraj Hrvata), kako je još 1915. u raspravi *Svjetski rat i Hrvati* upozoravao Ivo Pilar. Prema tome, jugoslavenska je država 1918. nastala kao rezultat južnoslavenske ideje, koja je bila hrvatski proizvod *par excellence* i koja se u Kraljevini Srbiji prije Prvoga svjetskog rata teško ukorjenjivala, ali i kao izraz geopolitičke nužde, pretvorivši se tijekom vremena, zbog mnogih razloga, u suprotnost izvornoj ideji, a time i u prijelaznu etapu na putu prema samostalnoj hrvatskoj državi.

Promjene koje su se zbile 1918. bile su po sadržaju, opsegu, kontekstu i domaćajima korjenitije i od promjena do kojih je došlo završetkom Drugoga svjetskog rata 1945. u Hrvatskoj i Europi. Unatoč tome, znatno više pozornosti u našoj znanstvenoj zajednici i široj javnosti i danas se posvećuje upravo potonjim aspektima nego problematici koja je svojom višeslojnošću intelektualni izazov *sui generis*. U hrvatskom slučaju 1918. promijenio se matični geopolitički predznak (jugoistočno-europski umjesto srednjoeuropskoga), a 1945. taj je predznak redizajniran na način da je ispunjen novim (ideološkim) sadržajem. Kao prepoznatljiva granica dviju epoha, moderne i suvremene, 1918. je prijelomna godina i u europskoj i svjetskoj povijesti. Iako su mnogi kontinuiteti još dugo živjeli, promjene su bile više nego upečatljive. Napokon, 1918. je važna i zbog još nečega. Za koju godinu navršit će se sto godina od izbijanja Prvoga svjetskog rata. Može se očekivati da će ta tema na osobit način plijeniti pozornost svjetske historiografije i publicistike. Valja stoga poticati i stvarati istraživačke i druge preduvjete da i hrvatski povjesničari u toj prigodi mogu ponuditi nove, inovativno osmišljene, znanstvene doprinose poznavanju te teme.

Imajući na umu sve navedeno, Odjel za povijest Matice hrvatske, u suradnji s Društvom za hrvatsku povjesnicu, odlučio je još prije nekoliko godina organizirati znanstveni skup »1918. u hrvatskoj povijesti«. Skup je održan u dvorani Matice hrvatske u Zagrebu, 29. i 30. listopada 2008., u spomen na 90. obljetnicu odluke Hrvatskog sabora od 29. listopada 1918. o raskidu državno-pravne sveze s Austro-Ugarskom. Pokrovitelj skupa bio je Hrvatski sabor, baštinik povijesne odluke koja je poslužila kao lajtmotiv pri izboru datuma uz koji bi se skup mogao simbolički vezati.

Pozivajući se na hrvatsku državno-pravnu tradiciju i moderno načelo narodnoga samoodređenja, Hrvatski je sabor 29. listopada 1918. donio samostalnu i samosvjesnu odluku: »Svi dosadašnji državno-pravni odnošaji i veze između kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije s jedne strane, te kraljevine Ugarske i carevine Austrije s druge strane, razrješavaju se«. Bio je to jedan od prijelomnih

događaja u povijesti hrvatskoga naroda, koji je zbog svoje važnosti našao mjesto i u Izvorišnim osnovama suvremenog Ustava Republike Hrvatske. U nastavku spomenute saborske odluke Trojedna kraljevina Hrvatska, Slavonija i Dalmacija s Rijekom proglašena je »posve nezavisnom državom« koja ulazi u novonastalu »Državu Slovenaca, Hrvata i Srba« pod upravom Narodnog vijeća u Zagrebu. Međutim, Država SHS bila je kratkotrajna tvorevina koju nitko nije priznao, a nestala je 1. prosinca 1918., kad je u Beogradu proglašeno ujedinjenje sa Srbijom u Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca (država je 1921. nazvana Kraljevinom SHS, a 1929. preimenovana u Kraljevinu Jugoslaviju), što Hrvatski sabor nije potvrdio jer se poslije 29. listopada 1918. nije više ni sastao.

Na znanstvenom skupu okupilo se tridesetak izlagača iz gotovo dvadesetak znanstvenih i kulturnih institucija, koji su tijekom dva dana podnosili svoja priopćenja i sudjelovali u raspravi. Jedan dio izlaganja bio je po prirodi stvari usredotočen na različite dimenzije Prvoga svjetskog rata, ali je težište analize bilo na drugoj polovici 1918., kada je rat završavao, Austro-Ugarska se kaotično raspadala, a na red je došlo pitanje hrvatske održivosti, kako u jezgri hrvatskih zemalja tako posebice na njihovim rubovima. U tom je smislu znatan broj priopćenja na skupu bio posvećen stanju u Dalmaciji, otuđenju Istre i Rijeke ili npr. slučaju Međimurja koje je potkraj prosinca 1918., u posljednji trenutak, vraćeno u hrvatsko okrilje. Na skupu je bilo i riječi o ulozi pojedinaca i skupina tijekom 1918., elementima životne svakodnevice i drugim važnim aspektima. Na taj su način osvijetljene neke glavne teme (opće i nacionalne), ali su došli do izražaja i pojedini hrvatski krajevi, a bile su zastupljene i teme poput prehrane, vojne cenzure i sl. Radovi napisani na podlozi podnesenih priopćenja objedinjeni su u ovom zborniku.

Uza zahvalu autorima koji su napisali svoje radove i strpljivo čekali na njihovo objavljivanje i svima koji su u međuvremenu na bilo koji način pomogli, podrazumijevajući pri tome i zahvalu Hrvatskom saboru na pokroviteljstvu i Matici hrvatskoj na domaćinstvu, neka zbornik *1918. u hrvatskoj povijesti* što komunikativnije izađe u susret očekivanjima i potrebama znanstvene zajednice i najšire zainteresirane javnosti.

U Zagrebu, studenoga 2010.

Željko Holjevac